

Prof.dr hab. Karol Klauza

kklauza@kul.pl

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Dariusza Chelstowskiego pt. *Komunikologiczna rola obrazów w przekazie wiary w ciągu wieków*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Nataszy Ziółkowskiej-Kurczuk, wydruk komputerowy Lublin ss. 281

Kryteria oceny wartości naukowej rozprawy przedstawionej do recenzji zaczerpnięto z *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2003 Nr 65 poz 595) celem zaopiniowania tekstu w *formie maszynopisu* (art. 13.2) *ze streszczeniem w języku angielskim* (art. 13.6) a w warstwie merytorycznej charakteryzującej się *oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego [...] oraz ogólnej wiedzy kandydata w danej dyscyplinie naukowej a także umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej* (art. 13. 1)

Po zapoznaniu się z recenzowaną rozprawą ,dostarczoną mi jako załącznik do pisma z dnia 17.12 2018 r. sygnowanego przez Dziekana Wydziału Politologii UMCS prof. dr hab. Iwonę Hofman stwierdzam, że **recenzowana rozprawa spełnia warunki określone ustawą z 14 marca 2003 r.** Poniższe uzasadnienie tej opinii uwzględnia elementy pozytywne i dostrzeżone uchybienia w aspektach merytorycznym i formalnym rozprawy, pozwalające na wydanie ostatecznej opinii kierowanej do Rady Wydziału Politologii UMCS.

1. Ocena elementów formalnych rozprawy

Rozprawa składa się z siedmiu rozdziałów uzupełnionych standardowym aparatem redakcyjno-naukowym (Spis treści, Wstęp, Zakończenie, Bibliografia, Streszczenia) uźródłowionym w formie 1171 przypisów o zróżnicowanym charakterze edytorskim (etymologicznym, polemicznym, faktograficznym i bibliograficznym). Profesjonalne przygotowanie tego aparatu i konsekwentne zredagowanie go na podstawie obszernego materiału badawczego wydaje dobre świadectwo Autorowi o umiejętnościach w zakresie redagowania tekstu naukowego. Dotyczy to docierania do wartościowych opracowań naukowych, kompetentnego analizowania ich zawartości i włączenia we własny tok rozumowania, przedstawiony w całej rozprawie.

W efekcie przeprowadzonych pod kierunkiem Promotora badań powstał tekst formalnie reprezentujący obszerną panoramę cytowanych stanowisk zaczerpniętych z wielojęzycznych tekstów literatury antycznej, średniowiecznej i współczesnej. Wiele z wykorzystanych w rozprawie cytatów wypełnia lukę w publikacjach wykorzystanych przez Autora, czym dostarcza inspirujących treści dla dalszych badań. Mankamentem w tym zakresie jest ograniczenie się do podawania polskojęzycznej wersji źródeł. Wynikać to może z chęci zmniejszenia objętości rozprawy a formę pozwalającą ukazać wersję oryginalną są odpowiednie przypisy kierujące wymagającego czytelnika do oryginałów dzisiaj dostępnych powszechnie w formie cyfrowej. Autor preferuje jednak zapis odsyłający do wydań krytycznych w wersji papierowej (np. zasoby Mansiego czy Migne'a). Daje tym samym dowód umiejętnego wykorzystywania podstawowych źródeł z zakresu filozofii, historii sztuki, teologii i wiedzy o komunikowaniu społecznym. Znamienne jest to, że w odniesieniu do źródeł teologicznych tylko sporadycznie odsyła do enchiridionów (klasycznego Denzingera cytuje jedynie w polskojęzycznym wydaniu *Breviarium fidei* (np. przypis 1057).

Stwierdzam, że Autor dotarł do najważniejszych autorytatywnych źródeł w każdej z dyscyplin, którymi uzasadnia swoje twierdzenia merytoryczne. W rozprawie podaje obszerne cytowania istotnych fragmentów, czym ubogaca literaturę przedmiotu ukazując dodatkowe obszary możliwych interpretacji (tak np. w omawianiu *Komunikacyjnej roli sztuki* s. 26-28 gdzie oprócz cytatów z McLuhana podano ich interpretację późniejszych komentatorów. Podobnie z panoramą modeli semiotycznych klasyków de Saussure'a, Peirce'a, Barthesa i Gadamera - s. 29-34). Najobszerniejszą domeną takiego cytowania stała się literatura patrystyczna rozwinięta w bogactwie stanowisk trzech chrześcijańskich denominacji katolicyzmu, prawosławia i protestantyzmu. To główny nurt argumentacji Autora na rzecz kwestii podniesionej w tytule czyli **komunikologii w nurcie sztuki wyznaniowej w jej historycznym rozwoju**. Swą rozprawą Autor dostarczył ciekawe opracowanie, które nie będąc czysto teologicznym ujęciem ukazuje specjalistom z zakresu komunikowania wizualnego - praktykom i teoretykom - społeczne konsekwencje obrazu.

Struktura rozprawy

Zgromadzony materiał badawczy Autor poddał analizie a jej wyniki przedstawił wychodząc od ukazania komunikologiczno-semiotycznej funkcji obrazów (**rozdział I** s. 24-42). Omówił mianowicie selektywne twierdzenia klasyków semiotyki XIX i XX w. na temat funkcjonalności obrazu. Szerzej na tym tle omówił jego funkcję znaku i mimetyczną. Pozwoliło to stworzyć typologię zagadnień ukazujących poglądy na funkcjonalność obrazu w sztuce i kulcie chrześcijańskim, jako

rozwinięciu tradycji kulturowej antycznego Rzymu, Grecji i judaizmu biblijnego. Wraz z rekuresem do wpływu na kulturę Europy wizualizacji głoszonej przez islam (**rozdział II** s. 43-89).

W tej części zabrakło wskazania na istotny wkład polemizującego z islamem Teodora Abu-Qurracha, jakkolwiek jego poglądy pojawiają się w rozdziale VI (s. 171-172) jako postulat uzupełnienia.

Autor omówił arbitralnie dobrany kontekst historyczny i doktrynalny, koncentrując się na kategorii sztuki i obrazu w funkcji wizualizacji idei wyznaniowych. Pozwoliło to ukazać (**rozdział III** s. 90-106) genezę bizantyjskiego ikonoklazmu VII-VIII wieku prowadzącą do głębokich podziałów społecznych, sięgającą po mechanizmy wykluczenia społecznego a nawet krwawe formy prowadzenia sporów.

Ustalenie pozytywnej doktryny o zasadności sztuki sakralnej a zwłaszcza o dozwoloności kultu ikon kanonicznych w IX w. ukształtowanej dzięki merytorycznym polemikom położyło fundament po trwający do naszych czasów paralelizm słowa i obrazu i ich synergię w formacji wyznaniowej, jako efektu komunikacji (**rozdział IV** s. 107-125). Centralną częścią tak prowadzonego badania stało się syntetyczne omówienie przesłanek dla istnienia i roli ikony w tożsamości. By wskazać na oryginalność wypracowanej doktryny, (której nie rozumiał Kościół w Zachodniej Europie i konsekwentnie nie stosował w praktyce ustaleń doktrynalnych w tym zakresie) Autor rozprawy zebrał najprzód argumentację filozoficzno-teologiczną przeciwników ikon (**rozdział V** s. 126-149) aby na tym tle zaprezentować ortodoksyjną naukę o komunikologicznej roli obrazów i ich kulcie (**rozdział VI** s. 150-193).

W tym miejscu odnotować należy brak choćby wzmianki o znaczeniu i bogactwie ikonologii iroszkockiej od VIII w., która bazując na tradycji celtyckiej wniosła do dziedzictwa chrześcijańskiego elementy rodzimej kultury, dokumentowanej przez badania folklorystyczne. Następnie, (pomijając znaczenie sztuki renesansu i prac teoretycznych powstających w Rawennie, Wenecji i Florencji). Mankamentem jest także pominięcie sztuki mozarabskiej na Półwyspie Iberyjskim.

W **rozdziale VII** Autor przeszedł bezpośrednio do zachodniego wykorzystywania teorii obrazu w praktyce komunikacji wyznaniowej (s. 194-240). Rozpoczął od omówienia zachodniego (drugiego) ikonoklazmu, zainicjowanego reformacją Marcina Lutra. Ukazał tło historyczne i poza wspomnianym Lutrem, skoncentrował się na poglądach trzech reformatorów reprezentujących kontekst kulturowy francusko-szwajcarski (Kalwin) i niemiecko-szwajcarski (Karlstadt, Zwingli).

W ten kontekst wpisane zostały na czterysta lat kontrreformacyjne praktyki wykorzystania sztuki wizualnej w Kościele katolickim, dzięki decyzjom Soboru Trydenckiego. Dopiero w XX w. - już po doświadczeniu baroku, romantyzmu i nowej sztuki, Sobór Watykański II i nauczanie papieży drugiej połowy XX w. wyznaczyło nowe formy wykorzystania wizualizacji w kształtowaniu opinii społecznej i budowaniu nowej kultury obrazu wyznaniowego. Dodajmy, że obecnie w tym celu

dostrzega się potrzebę wykorzystania całej gamy technologicznych form obrazowania realnego i wirtualnego, o czym w poprzednich stuleciach nie mogło być mowy, zwłaszcza w kontekście komunikowania wyznaniowego.

Narracja Autora w przeważającej części rozprawy charakteryzuje się komunikatywnością a zarazem kompetencją dziedzinową w każdym z podejmowanych obszarów argumentacji: semiotycznym, filozoficznym, literaturoznawczym, teologicznym. W partiach tekstu poświęconych szczegółowym kwestiom (głównie teorii obrazu, kwestii uobecnienia idei (wzgl. osoby) w formach wizualizacji) język Autora nabiera cech żargonu dziedzinowego. Zmusza tym samym do wnikliwszej lektury, by móc wyrobić sobie pogląd o poprawności rozumowania. Lektura tych części rozprawy - zasadniczo poprawna - (ewentualne nieścisłości wykazane zostaną w omawianiu aspektów merytorycznych niniejszej recenzji) dobrze świadczy o kompetencjach jej Autora zwłaszcza w problematyce podnoszonej przez klasyków filozofii (nurtu platońskiego i arystotelesowskiego), teologów wypowiadających się na tematy wizualizacji idei religijnych (w nurcie ikonoklazmu i ikonofilów VII - XVI w.), semiotyków (XIX-XX w.), medioznawców (ze szczególnym uwzględnieniem teoretyków komunikowania XX-XXI w.). Zastanawia stosowanie przez Autora użycie formy „Logosa” jako dopełniacza, podczas, gdy w literaturze powszechniej stosowana jest formuła „Logosu” - za *Słownikiem współczesnego języka polskiego* (Warszawa 1998 t. 1 s. 467)

W zakresie **redakcji tekstu** można pod adresem Autoram wysunąć postulat zastosowania większej ilości śródtytułów, a także posłużenia się np. tabelami (w przypadku podawania licznych typologii) i wykresów, interpretujących tekst w prostych formach wizualizacji (zwłaszcza w tych częściach rozprawy, które mają formę porównywania odmiennych stanowisk, np. przy omawianiu zbiorczym stanowisk protestantów s. 215-226).

Konsekwentnie stosowany w rozprawie system **opisu bibliograficznego** w przypisach i *Bibliografii* (s.251-279) to system skróconej wersji, wystarczającej dla weryfikacji cytatów i poszukiwań źródłowych. Z ważniejszych odstępstw można wskazać np. różne opisy artykułów w przypisach 11 i 12, 13). Zdarza się także stosowanie różnych form imion własnych: np. Jan Damasceński i Jan z Damaszku (s. 152); Starowiejski i Starowieyski (przypis 420 i *Bibliografia* s. 276). Inne, dostrzeżone przypadki odstępstw tego typu zaznaczono w egzemplarzu recenzyjnym.

2. Ocena elementów merytorycznych rozprawy

Ocena celu badań naukowych sygnalizowanych tytułem rozprawy oraz przeprowadzana dokumentacja stanowisk na temat roli obrazów w procesach budowania tożsamości (wiary) wymaga uwzględnienia interdyscyplinarności przedmiotu materialnego badań. Obraz bowiem w kontekście

komunikologicznym stanowi przedmiot sztuki (estetyki), semiotyki (obraz jako znak i symbol), filozofii (jako narzędzie i nośnik poznania), teologii (ewangelizacji i sakramentologii) oraz nauk o komunikowaniu społecznym (wizualizacja dyskursu społecznego - od sfery ideologicznej po reklamę, PR i ludyczność).

2.1. Uwagi odnośnie do tytułu rozprawy

Autor wraz z Promotorem zacieśnili obszar badania do sfery wyznaniowej wprowadzając do tytułu rozprawy kategorię „wiarą”. Oczywiście obejmuje ona nie tylko kwestie wyznaniowe ale także świeckie obszary komunikacji oparte o autorytet i dociekliwość ideową (np. polityczną). Autor wskazuje na takie, poszerzone rozumienie obrazów w obszarze życia społecznego analizując asocjacje między ikoną a fotografią (s. 17-21) i przenoszenia technofobii na ikonofobię (s. 22-23). Jednakże w historii refleksji nad komunikowaniem to właśnie europejskie kwestie obrazów w sferze chrześcijaństwa zyskały najobszerniejszą literaturę i promieniowały na życie społeczne. Działo się tak, ponieważ roszczenia dotyczące zakresu refleksji wkraczały w sferę najgłębszych relacji człowieka ze sfery psychologii głębi i religijnych wierzeń. Współczesna praxis obrazów i wizualizacji filmowej i pokrewnych źródeł poznania poprzez wizualizacje uaktualnia spory VIII - XVI w. w kwestii *roli obrazów w przekazie wiary*.

Przedmiotem analiz Autora rozprawy jest nie tylko *komunikologiczna myśl wczesnego średniowiecza* (s. 14) ale także *pokazanie jej aktualności zwłaszcza w XXI w.* (s. 15). W tym celu Autor sięga do źródeł od *Biblii* po uznane autorytety myślicieli i teoretyków komunikowania XX i XXI w. Rozległa panorama źródeł została wyrażona w tytule nieco publicystyczną formułą „w ciągu wieków”. Gwarancję uszczegółowienia źródeł, celu i konsekwentnie metod stanowią w tej rozprawie kompetencje literaturoznawcze Promotora i Autora rozprawy. Niebagatelnym wsparciem są nadto kompetencje warsztatowe Promotora pracy wyrażające się uznanymi realizacjami filmowymi.

W warstwie merytorycznej rozprawy godne podkreślenia pozostaje użycie kategorii przymiotnikowej „**komunikologiczne**”. Innowacyjność tej formuły wiąże się z pionierskim okresem poszukiwania tożsamości dyscyplin w dziedzinie nauk społecznych (i nie tylko!) obejmujących takie dyscypliny jak nauki mediach, przez innych precyzowane jako dziennikarstwo i komunikacja społeczna, a jeszcze inni starają się je poprawnie określić jako „komunikologia” Zabieg ten czyni na zasadzie analogii określenie naukowości przez partykułę grecką „logia” odniesioną do łacińskiego określenia aktywności „komunikowania” (rdzeń *communio*” jako efekt *communicatio*”) a razem powielającego nazewnictwo np „semiologii”, „antropologii”, „biologii”. W Polskim środowisku prekursorami stosowania nazwy dyscypliny „komunikologia” przoduje środowisko wrocławskie, reprezentowane przez prof. M. Fleischera w Instytucie Dziennikarstwa Uniwersytetu

Wrocławskiego (*To my wprowadziliśmy w Polsce termin komunikologia. Komunikologia to badania i działania komunikacyjne, ale też nazwa młodej dyscypliny naukowej*). Nasza specjalność też jest raczej pionierska. zob.: http://www.ifp.uni.wroc.pl/app_dydaktyka/specitem/0,,4,komunikologia. Innym ośrodkiem propagującym tę nazwę dyscypliny jest Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie powstały publikacje naukowo-dydaktyczne dla komunikologii (np. Seria: BIBLIOTEKA KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ red. Bolesław Andrzejewski: Michał Wendland, *Konstruktywizm komunikacyjny*, Poznań 2011; Emanuel Kulczycki, *Teoretyzowanie komunikacji*, 2012; Emanuel Kulczycki (red.), Michał Wendland, *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, 2012. Prace badawcze w tym kierunku są obecne także w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej i to przy wykorzystaniu środowiskowej kategorii „komunikologii”, czego widowym przejawem jest przyjęta przez Radę Wydziału Politologii wersja tytułu niniejszej rozprawy. Oparcie merytorycznym dla tego kierunku badań są m.in. publikacje Promotor (oprócz podanych w rozprawie także: *Zwykły człowiek jako bohater filmu dokumentalnego*, Zeszyty Naukowe KUL 58 (2015), nr 3 (231), ss. 25-39; *The theatre and the camera. On cinematic meetings whit the theatre of Leszek Mądzik*, Zeszyty Naukowe KUL, nr 1 (237), 2017, ss. 35-48; *Fotografia w filmie „Powiększenie” Michelangelo Antonioniego*, referat, I Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu Przestrzenie Komunikacji wizualnej - Nowe Odsłony; *Fotografia w Mediach*, KUL, 2017; *Fotografia w filmie "Powiększenie" Michelangelo Antonioniego*, Zeszyty Naukowe KUL, 60 (2018), nr 1 (241), ss. 143-154.

2.2. Uwagi odnośnie do metod

Autor recenzowanej rozprawy pozostaje wierny wypracowanej dotychczas **metodologii komunikologicznej**. Jak sam ją określa, sprowadza się ona do dokumentowania *źródeł historycznych aż po prehistorię komunikologii* (s. 16), analizę różnych modeli *komunikologiczno-semiotycznych uzupełnionych metodą analizy porównawczej*. (s. 16).

Poza wymienionymi przez Autora metodami w trakcie badań wykorzystano także kontekstualne interpretacje źródeł, starając się wydobyć ich niezmiennie paradygmaty, dzięki którym źródła europejskiego antyku i wczesnego średniowiecza pozostają fundamentem współczesnych refleksji nad naukową analizą wizualności w procesie komunikowania i poznania. Dlatego w argumentach dotyczących wypowiedzi z wczesnego chrześcijaństwa (s. 48-89) i okresu patrystycznego (Rozdział VI s. 150-195). Godna podkreślenia jest także obiektywna i rzetelna interpretacja roli obrazów w protestantyzmie, o co trudno w związku z obiegowymi wyobrażeniami na ten temat (s. 199-226).

2.3. Uwagi odnośnie do tez i wniosków Autora

Zebrane w *Zakończeniu* tezy własne Autora uzyskane poprzez obszerną dokumentację cytatów i wyważone interpretacje spośród wielu omówionych w rozprawie wnoszą do ikonologii współczesnej czytelny przekaz przekonań Autora o roli obrazu w poznaniu i co za tym idzie - w budowaniu tożsamości osoby (społeczeństwa).

Twierdzi on, że

1. *w kontekście pojawiania się nowych mediów, które oddziałują na odbiorcę przede wszystkim za pośrednictwem obrazu (s, 249)*
2. *biorąc pod uwagę to, że żyjemy w erze komunikacji poprzez obrazy [...] rośnie popularność komunikacji obrazowej. Dla Autora rozprawy oznacza to potrzebę odczytania na nowo nauki Soboru Nicejskiego II. Ten wniosek nabiera cech zobowiązania przede wszystkim dla środowisk wyznaniowych, uczestniczących w dyskursie społecznym za pośrednictwem mediów wizualnych (tamże)*
3. *wspólna dla Kościoła wschodniego i zachodniego nauka patrystyczna wciąż zachowuje swą wartość i aktualność [...]Właśnie ikona może ocalić jedność Kościoła. Ten wniosek ma cechy argumentu dla nurtu ekumenicznego chrześcijaństwa XXI w. Wykorzystanie tego wątku w dialogu międzyreligijnym stanowi pośrednio czynnik wpływający na kierunki ładu informacyjnego, jaki stanowi przedmiot analiz komunikologicznych w kontekście współczesnej aksjologii medialnej, pomimo, że - zdaniem Autora - praca ta tkwi bardziej w archeologii mediów niż w mediach współczesnych (s. 250).*
4. *W stosunku do argumentacji estetyczno-filozoficznej podjętej w tej rozprawie, zgodnie z metodologią współczesnej komunikologii, zasługą Autora jest wykorzystanie kategorii piękna (via pulchritudinis), jako wartości dialogu społecznego prowadzącej od wymiaru ludycznego do pogłębionej refleksji egzystencjalnej zdolnej dokonywać tzw. życiowych wyborów fundamentalnych. Powtórzył przez to sugestie wyrażone wcześniej przez Kazimierza Wolnego-Zmorzyńskiego (s. 239)*

Ustosunkowując się do osiągniętych wniosków z obszernych badań analitycznych, popartych szeroką gamą odwołań do klasyków i interpretatorów dyscyplin kształtujących metody komunikologii (zob. sugestie poznańskiego opracowania E. Kulczycki (red.), Michał Wendland, *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, Poznań 2012 - np na temat inter- i transdyscyplinarności komunikologii s. 7; o kontekstualności kulturowej s. 153; o metapiśmienności w komunikowaniu s. 171) Autor tworzy własny przyczynek metod analitycznych z zakresu komunikologii wyznaniowej nie redukując go do teologii ale zestawiając z szeroką panoramą poglądów o wartości obrazu w relacjach komunikacyjnych. Tym samym inicjuje kierunki dalszych

badań, o których pisze na s. 244 (*perspektywa trzeciej kontrowersji ikonoklastycznej*), s. 5 (badanie procesów powstawania „nowego człowieka i „nowego” społeczeństwa jako społeczeństwa ekranu) przy jednoczesnym zalewie obrazowości w kulturze osłabiającym zdolność widzenia (s. 7)

2.4. Braki merytoryczne *ad melius esse* rozprawy

Dodajmy od siebie, że koniecznym uzupełnieniem tej rozprawy (zgodnie z zakresem chronologicznym zawartym w tytule (*w ciągu wieków*) są badania nad komunikologicznym wpływem gnozy wczesnochrześcijańskiej na wartość wizualności, Nadto ważny wydaje się choćby zarys współczesnych badań nad uobecnieniem w ikonie i innych artefaktach. Podobnie rzecz ma się z brakiem analizy doktryny komunikologicznej Oświecenia europejskiego i epoki baroku, komplementarności komunikologicznej innych elementów europejskiej wizualizacji (folklorystyka, rzeźba, architektura - także krajobrazu, obrazowanie dźwiękiem i tańcem).

Wybór jedynie ikony jako przedmiotu badań zacieśnił w konsekwencji obszar badawczy i zredukował go do poziomu przyczynku, by na jej przykładzie wskazać moc komunikologiczną obrazu oddziałującą na społeczeństwo. Ten cel Autor osiągnął ale w wąskim zakresie problemowym.

Pełny zestaw uwag merytorycznych i formalnych dotyczących tej wersji rozprawy pozostają do wglądu w egzemplarzu recenzyjnym.

Stwierdzam, że Autor wykazał w zredagowanej przez siebie rozprawie wiedzę, umiejętności i kompetencje świadczące o jego znaczących kwalifikacjach naukowych w dziedzinie badań interdyscyplinarnych, skoncentrowanych na istocie i roli obrazów. Dał dowód posiadania dobrego i reprezentatywnego warsztatu badawczego, będąc dobrze zorientowanym dokumentalistą i interpretatorem klasycznych tekstów, wykorzystując je zgodnie z metodyką rodzimej komunikologii.

Pozwala to przedstawić Radzie Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej pozytywny wniosek o dalsze procedowanie przewodu doktorskiego mgr Dariusza Chelstowskiego, w oparciu o recenzowaną rozprawę. Ewentualny jej druk winien nastąpić po zacieśnieniu tytułu lub uzupełnieniu braków (o których świadomość posiada Autor oraz tych, które wykazano powyżej).

Lublin, 21. 01. 2019

Karol Klauza

mp
